

UOT 82.47.82**MÜHACİRƏT ƏDƏBİYYATI NƏZƏRİ TƏHLİL MÜSTƏVİSİNDƏ****S.M.MƏMMƏDLİ***Bakı Dövlət Universiteti**Samira_mamedli@mail.ru*

Məqalədə Azərbaycan mühacir ədəbiyyatının elmi-nəzəri kontekstdə təhlili nəzərdən keçirilir, bu sahəyə aid olan əsərlərin Azərbaycan ədəbiyyatının mühüm məqamlarını, keçid mərhələlərini nəzəri baxımdan mənimsəməkdə oynadıqları rol aydınlaşdırılır. Qeyd edilir ki, mühacirlərin çoxşaxəli yaradıcılığında məfkurəvi istiqamət - ədəbi prosesin ideoloji bazası önə çəkilir, çox mürəkkəb və ziddiyyətli dövrdə mühacirlərin intellektinin məhsulu olan bu əsərlər milli varlığın bütünləşməsində inkaredilməz rol oynayır.

Açar sözlər: Mühacirət ədəbiyyatı, elmi-nəzəri təhlil, kontekst, milli ədəbiyyat, Hüseyn Baykara

XX yüzildə Yer kürəsində bir çox zəmində baş verən ictimai- siyasi, hərbi, milli münaqişələr dolayısıyla, "mühacirət", "hicrət" qavramlarını yeni-dən gündəmə gətirdi. Həm də bu dəfə mövcud məfhum məzmun etibarilə də dəqiq ünvanını almış oldu. Əvvəlcə ondan başlayaq ki, nəinki Azərbaycanda, eləcə də dünyada hansı hadisələr baş verdi ki, "Mühacirət" birdən-birə həm də dalğa, axınla assosiasiya olunmağa başladı. Əlbəttə, bu hadisə dünya tarixində, həmçinin milli tarixi yaddaşımızda zaman-zaman yaşanmışdır. Baxmayaraq, elə öz ölkəmizdə onun tarixi varlığıyla bağlı məhz ədəbi kontekstdə müəyyən mübahisəli məqamlar var, hər halda bu, onun tarixi fakt olmasını sərf-nəzər etmir. Lakin sözügedən hadisələrin hazırladığı zəminlə mövcud axın bir hərəkət xarakteri aldı və təkmilləşdi. Məhz bu səbəbdən, dünya elmi ictimaiyyəti və Rusiyanın tanınmış mühacirətşünas alimi Y.B.Boev mühacirəti XX əsr hadisəsi hesab edir. Deyək ki, eyni mövqeyi Azərbaycan mühacirətinə də tam aid edə bilərik və milli mühacirətşünaslıq da əsasən, bu mövqedən çıxış edir. Ümumiyyətlə isə, mühacirətşünaslıq belə bir fikri müdafiə edir ki, "vətəni tərk etmiş hər insan mühacir deyil. Mühacirəti bədbəxtlik və ümid yaradır" (5, 465). Bu tərif birbaşa olaraq, əsrin əvvəllərində formalaşan milli-siyasi mühacirətin xarakter cizgilərini özündə əks etdirir. Bunu Azərbaycan mühacirlərinin tarixi - bədii oçerklərində də aydın müşahidə etmək olur. Əgər vətənin bir gün azad olacağına, əkilən toxumların nə vaxtsa bəhrə verəcəyinə bəslənən o ümid

olmasaydı, vətəndən uzaqda min bir əziyyətlə verilən yaşam və istiqlal mücahiləsi də davam edə bilməzdi. Ancaq onlar - vətənin münəvvər övladları nəinki canları bahasına azadlıq mübarizəsini davam etdirdilər, həm də xüsusi bir dalğa, məktəb və cərəyan kimi təşkilatlanmağı, vahid müstəvidə birləşməyi bacardılar. Lakin eyni zamanda, məzmunundan asılı olmayaraq, bütün yazdıqlarında qürbət ağrısı, uzaq ellərdə məcburi məskunluğun yaratdığı faciəvi ruh və nostalgiya bütün mühacir ədəbiyyatının canına-qanına hopmuşdur. Təəssüflər olsun ki, biz bu qədər təkmil mübariz nəsilədən yalnız müstəqillik dövründə xəbərdar ola bilmişik. Və bu tanışlığın tarixi 20 ildən bir qədər artıq zaman müddətini əhatə edir. Bu hərəkətin yaranma və formalaşma konturları Xaləddin İbrahimlinin "Azərbaycan siyasi mühacirəti" tədqiqatında xüsusi cizgilərlə əks etdirilir. Lakin qeyd edək ki, Azərbaycan mühacirəti hələ əsrin 20-30- cu illərindən öyrənilməyə başlanılmışdır. Azərbaycanın mühacir övladlarından Mirzə Bala Məmmədşadın "Milli Azərbaycan hərəkəti" əsəri bu mənada dəyərli və monumental tədqiqatlardandır. Bu kontekstdə məqsədimiz mövcud gedişin tarixi köklərini araşdırmaq deyil. Lakin mövzumuzun davamı üçün bu iki faktı qeyd etməyi lazım bildik.

Azərbaycan mühacirəti istər tarixi, istərsə də ədəbi müstəvidə eyni ideyanı fərqli üsullarla ifadə edirdi. Buna görə bəzən belə fikir irəli sürülür ki, mühacirət ədəbiyyatı ədəbi platformada özünü tam anlamıyla realizə edə bilmədi. Düzdür, bu fikrin özü mübahisəli mövqedir və ona birmənalı yanaşmaq olmaz. Əvvəla, bu ədəbiyyat olduqca gərgin şəraitdə formalaşmışdır və onu məfkurə ədəbiyyatı kimi qiymətləndirmək daha düzgündür; bu yazarların əksəriyyəti peşəkar ədəbiyyatçılar deyildi. Buna baxmayaraq, milli ideologiyayı ifadə etməyin bütün yollarını sınaqdan keçirirdilər; bu vasitələrdən biri də bədii yaddaş idi. Digər tərəfdən, tarixi həqiqətlərin xalqa ən şəffaf şəkildə çatdırılmasından doğan ehtiyac bu prosesi gücləndirirdi. Təkcə, mühacirətdə yaranan memuarları xatırlasaq, fikrimiz anlaşılar. Bu məqamda çox önəmli bir cəhəti də qeyd etməliyik. Mühacirətdə yaşayıb-yaradan insanlar həm də fikir adamları idilər, onların bəzisi sovet rejiminin şüarlar altında yatan aldadıcı tərəflərini bilirdilər və bununla əlaqədar çox işlər gördülər. C.Hacıbəylinin müxtəlif qeydlərində sovet elmi, onun nailiyyətlərinin necə şişirdilməsi, əsl alimlərin sıxışdırılması, repressiya edilməsi faktları yer almışdır. Müəllif bu kimi tendensiyaların anti-milliyat xarakterini ustalıqla açmağı bildirdi. Yəni mühacirət ədəbiyyatı təkcə öz dərdini ifadə etmədi, onun mövqeyi ardıcıl olmaqla müxtəlif hədəfləri nişan alıb milli dəyərlərin bədii ədəbiyyatda əksinin misilsiz dəyərə malik olduğunu təsdiqləmək idi. Bir də bu ədəbiyyatın milli-bədii təfəkkürümüzə digər daha dəyərli töhfəsi, fikrimizcə, mühacirət ədəbiyyatşünaslığı istiqamətidir. Sovet müstəmləkəsində olduğumuz 70 il müddətində bu sahədə görülən işlər, demək olar ki, səngiməyib. Həmin dövrdə xalqımız sosrealist ədəbiyyatının idillik cəmiyyət yalanına uyarkən, mühacir həmvətənlərimiz ədəbiyyatımızı həqiqi ədəbi konsepsiyalar nəzər nöqtəsindən araşdırmağa davam etdirdilər. Buna nə dərəcədə şans demək olar, bilmirik. Amma ölkədən kənar olmaq və prosesi

ordan izləmək baş verənləri daha aydın görməyi və mümkün qədər obyektiv yanaşmanı şərtləndirirdi.

Dünyada "Minor Literature" – "Kiçik ədəbiyyat" kimi səciyyələndirilən mühacirət ədəbiyyatının nümayəndələrinin yaradıcılığı zəminində gerçəkləşən bu baxış milli ədəbiyyatın özünəməxsusluğunun qorunub saxlanmasında da vacib faktor kimi özünü göstərir. Bu mənada Məhəmməd Əmin Rəsulzadə, Mirzə Bala Məmmədzadə, Məhəmmədəli Rəsulzadə, Əbdülvahab Yurdsevər, Hüseyn Bayqara, Süleyman Təkinər, Rəfiq Sadiq və digərlərinin ədəbi-nəzəri görüşləri bunu deməyə əsas verir. Bütün hallarda görülən işlərin arxasında millət olma gerçəyi və bunun mühacir ədəbiyyatı nümayəndələrinin timsalında yüksək səviyyədə dərkə dayanırdı. Bəs millət olma gerçəyi hansı anlama gəlirdi və necə təzahür edirdi? Bütün millətlərə sələflərin bir sıra özəllikləri ötürülür. Buna kapital da demək olar. Milli varlığını mənimsəmə şüuruna malik olanlar bu özünəməxsusluqları, xüsusilə yad təsirlərdən qorumağa çalışır. Bu məfkurə elə bir zaman arealında formalaşdı ki, həmin dövrdə kapitalist münasibətləri öz inkişafında pik (üst) səviyyəyə çatmışdı. Vahid iqtisadiyyata, dövlətə, mədəniyyətə, ədəbiyyata və dilə yiyələnmək lazım idi. Hüseyn Bayqara "Milli istiqlal mübarizəsi tarixi" əsərində mövcud prosesi belə dəyərləndirir: "Azərbaycanda çarlığın minbir badalaq vurmasına və maneələr yaratmasına baxmayaraq, tarixin seyri ilə çətin mübarizələrdə meydana gələn Azərbaycanın milli kapitalistləri də bu ticarət rəqabətində özlərinin və xalqının qarət olduğunu və müstəmləkə şəklində idarə edildiyini dərk edirdilər. Bax, bu idrak və şüur içərisində Azərbaycanın yerli kapitalistlərinin himayəsində Azərbaycan mədəniyyəti, kulturu, mətbuatı, səhnəsi, ədəbiyyatı, texniki və başqa müasir cəmiyyətləri meydana gələcəkdi. Deməli, tarix özü buna şərait yaradırdı, yoxsa Azərbaycana milliyyətçilik fikrini Əhməd Ağaoğlu Fransadan, Əli bəy Hüseynzadə, Məhəmməd Əmin Rəsulzadə İstanbuldan gətirdiyi düşüncəsi yanlış və əsassızdır. Şəraitin yetişmədiyi bir zamanda kənardan heç kim, heç bir fikir gətirib toplum həyatına yerləşdirə bilməz" (1, 76). Təbii ki, millət olma gerçəyi və "Azərbaycan davası" məsələsi birbaşa olaraq təbiətin və tarixin hazırladığı zəmin üzərində reallaşdı, lakin adı çəkilən ideoloqlar, eləcə də milli-istiqlal mücahidləri bu prosesin hərəkətverici qüvvələri idilər. Bu həqiqət Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatı və ədəbiyyatşünaslığının əsas ideoloji sütunlarından birini təşkil edir. Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, Hüseyn Baykara Azərbaycanın azadlıq hərəkatından da bəhs edən bir neçə elmi kitabın müəllifidir. "XIX əsrdə Azərbaycanda yeniləşmə hərəkatları", "İran inqilabı və azadlıq hərəkatı", "Azərbaycan istiqlal mübarizəsi tarixi" əsərləri məhz bu qəbildəndir. Azərbaycanın milli azadlıq hərəkatına xüsusi yer verən H. Baykara yazırdı ki, ona aid "Azərbaycan mədəniyyəti tarixi" ilə "Azərbaycan istiqlal mübarizəsi tarixi" kitabları Azərbaycanın azadlıq mübarizəsinin əlifbasıdır. Sonuncu kitabında Azərbaycanın istiqlal savaşı tarixi ilə yanaşı, milli azadlıq hərəkatının siyasi-ideoloji, siyasi-fəlsəfi mahiyyətini də göstərməyə çalışmışdır. Müəllif "Azərbaycan istiqlal mübarizəsi tarixi" kitabında Azərbaycanın yaxın tarixini, müs-

təqil cümhuriyyətin az vaxt ərzində gördüyü işləri, ölkənin başına gələn fəlakətləri əks etdirmişdir. Bununla yanaşı, kitabda yer alan "Ədəbiyyat tarixçiliyi və ədəbi tənqid", "Ədəbiyyat və nəşriyyat", "Estetik nəsr", "Mirzə Fətəli Axundzadənin siyasi və estetik görüşləri", "Azərbaycanı istiqlal mübarizəsinə aparan romantizm", "Azərbaycanda realist ədəbi məktəb", "Azərbaycan şairi Əhməd Cavad azadlıq mübarizəsində" kimi Azərbaycan ədəbiyyatına nəzəri baxışı əks etdirən ədəbi oçerkləri Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının dəyərli mənbələrindəndir. Xüsusilə burada, milli ədəbiyyata çöxyönlü və obyektiv baxışı müşahidə etmək mümkündür. H.Baykara ədəbi məsələlərə münasibət bildirərkən konseptual görüş tərzini də ortaya qoyur; bu da mövcud məsələlərin araşdırılmasıyla bağlı ciddiyyəti və nəzəri təcrübəni əks etdirir. Tədqiqat əsərinin yazıldığı tarixi şəraiti nəzərə alsaq, fikrimiz anlaşılar. Müəllif burada müxtəlif məsələləri, o cümlədən, ədəbi problemləri sistemli şəkildə araşdırır ki, nəzəri ədəbiyyatda bu, vacib məsələlərdəndir. Keçmişdən mövcud zamana qədərki Azərbaycan ədəbiyyatına nəzər salan H.Baykara bu kontekstdə bir neçə əsas istiqaməti müəyyənləşdirir; XIX əsrin ikinci yarısından Azərbaycanda formalaşmağa başlayan maarifçi ədəbiyyat və onun nümayəndələri, romantizm milli ədəbi cərəyanı və realist ədəbi məktəbi kimi irəli sürdüyü təmayüllər və ümumiləşdirmələri bu yöndədir. Onun Azərbaycan maarifçiliyi ilə bağlı mövqeyində Abbasqulu ağa Bakıxanov, Mirzə Fətəli Axundzadə, Həsən bəy Zərdabının rolu olduqca yüksək qiymətləndirilir. Müəllif bu hərəkətin başqa millətlərdən təqlid deyil, labüd ehtiyac və sağlam təməldə yetişmiş fikir birliyi olduğu həqiqətinə diqqəti çəkir: "Bu hərəkət başqa tarixi şərtlər altında, doğma xalqın azadlıq hərəkəti ilə bağlı olaraq, öz milli və sosial kökündə yetişmiş, inkişaf etmiş hərtərəfli milli inkişaf və azadlıq hərəkəti idi. Azərbaycanın milli azadlıq hərəkətində yuxarıda adlarını çəkdiyimiz şəxslər və XX əsrin əvvəllərində yazıb yarananlar böyük əmək sərf etmişdilər" (1, 65). O, bu fikri mövcud mətn daxilində Abbasqulu ağa Bakıxanovun təmsalında davam etdirərək onu "Azərbaycanın ilk qabaqcıl renessans nümayəndəsi" adlandırır: "Azərbaycanın ilk qabaqcıl renessansı öz xalqının vəziyyətini yaxşı müəyyən etmişdir. Hər şeydən əvvəl Azərbaycan xalqına maariflənmək lazım idi. Maarif, mədəniyyət və kultür cəbhəsində Azərbaycan xalqını Polşa xalqının səviyyəsinə yüksəltmək. Ancaq bundan sonra xalq problemlərini irəli sürəcək və o istəklər üçün polşalılar kimi canlarından keçəcəkdilər" (1, 67). H.Baykara Abbasqulu ağanın köhnə Bakı xanlarının nəslindən olmasına baxmayaraq, Azərbaycan xalqının gələcək inkişafı üçün xeyli böyük işlər gördüyünü və elmi əsərlər yazdığını, eləcə də xeyli cəsarətli təkliflər irəli sürdüyünü xüsusi vurğulayır. Böyük maarifçi ideoloqun bu hərəkətdə məhz məktəb açma təşəbbüsü ilə başlaması kimi tarixi qərarını müvafiq dəlillərlə bəyan edir. O, burada ədibin "Mişkatül ənvar" əsərini təhlil edir, əsas ideya istiqamətini müəyyənləşdirir. Abbasqulu Ağanın "Hind nağılı" hekayəsində Hindistan padşahının vəzifələrini qeyd edərkən, özünün xalqa, azadlığa, ədalətə və bərabərliyə əsaslanan dövlətçilik ideyalarını ifadə etməsini irəli sürür və bununla, Bakıxanovun "dövlət,

haqq, hüquq" fikirlərini Azərbaycana ilk gətirənlərdən olduğunu iddia edir.

Onun Azərbaycanda maarifçilik hərəkatının növbəti böyük nümayəndəsi, dil və əlifba islahatları sahəsində özünəməxsus xidmətləri olan, ilk bədii nəsr əsərinin müəllifi, dramaturgiyanın banisi Mirzə Fətəli Axundzadənin maarif, ədəbiyyat, siyasi və fəlsəfi görüşləri ilə bağlı təhlilləri kitabın "Mirzə Fətəli Axundovun siyasi və demokratik görüşləri" hissəsində təqdim edilir. O, böyük ədib və dramaturqu Şərq ölkəsi üçün fikir rəhbəri və ideya xəzinəsi kimi qiymətləndirir. Diqqəti "Məktublar" da ədibin İran xalqını azadlığa səsləməsinə yönəldərək yazır: "Axundzadənin bu inqilabçı çıxışı və çağırışı ümumiləşdirildikdə görürük ki, eynilə Azərbaycan və imperialist Rusiya münasibətlərinə uyğundur. Ədib əsərlərinin bir çox yerində doğma yurdu olan Azərbaycanın, azəri xalqının öz haqqı və hüququ uğrunda mübarizə aparacaq, baş qaldıracaq səviyyədə olmadığına kədərlənir. Amma bununla belə bu çətin yolda addımlamaqdan, xalqını irəliyə doğru səsləməkdən çəkinmir" (1, 69). Burada o, Axundovun dini görüşlərinə də xüsusi yer verir. Və bu kontekstdə böyük ədibin fanatizmi və qaragüruhçu qüvvələri inkarını önə sürür. Onun iranlılara yönələn istibdad əleyhinə çıxışlarını şərti priyom hesab edir. Düşünür ki, bu, ədibin əslində, Azərbaycan xalqına çağırışı idi. Lakin hakim siyasi dairələrin təqiblərindən ehtiyat edərək öz ideyalarını mətn daxili mənalara ifadə etmişdir.

Ədib "Estetik nəsr" çərçivəsində həmin mərhələdə ədəbi müstəvidə mövcud olan nəsr əsərlərini - roman və hekayəçiliyi S.Ə.Şirvani, H.Zərdabi, S.M.Qəni-zadə, C.Məmmədquluzadə, N.Nərimanov və digərlərinin adları altında ümumiləşdirir. Seyid Əzimin hekayələrindəki real cizgiləri və satirik ruhu fərqləndirir. "Məkr və Münkər" adlı hekayəsinin qəhrəmanı mərd, cəsur və ağıllı çobandır. Bu kiçik hekayədə yazar dinin fanatik təsirindən qurtaran insanın canlı, qüvvətli və cəsarətli olmasını göstərir. Şirvani "Talıbxan" adlı hekayəsində igid, hazırcavab kəndlini yelbeyin xanlara qarşı qoyur" (1, 64-65). Ümumiyyətlə, tədqiqatçının yuxarıdakı təhlillərində ədəbiyyatı daha çox ideoloji yöndə araşdırması özünü göstərir.

H.Baykara Azərbaycan ədəbiyyatının iki ədəbi - nəzəri istiqamətini müəyyənləşdirir: romantizm və realist ədəbi məktəbi. Kitabın "Azərbaycanı istiqlal mübarizəsinə aparan romantizm" hissəsində romantizmi milli mücadilə tarixində vacib həlqələrdən biri hesab edir və bu cərəyanın əsas simaları kimi M.Hadi, H. Cavid, A.Şaiq, A.Səhhət, Ə. Cavadın adlarını qeyd edir. Onları xalq ideyalarının yüksək ifadəçisi kimi dəyərləndirir. "...İrticaçı, mühafizəkar yazarlara və onları müdafiə edən irtica zümrəsinə qarşı Azərbaycan romantiklərinin etirazı və mübarizəsi o zaman azərbaycanlılar arasında böyük başarı qazanmışdır. Eyni inadı və mütərəqqi fikri Abbas Səhhətdə, Hüseyn Cavidə və Abdulla Şaiqdə görürük" (1, 166). Dövr kontekstindən baxdığımız zaman bu fikirlərin və məlumatların əhəmiyyəti aydın olur. O, xüsusilə həmin dövrki Azərbaycan poeziyasını romantik istiqamətdə təmsil edən Məhəmməd Hadini milli-istiqlalın mücadiləçi fərdlərindən hesab edir. M. Hadinin həm qələmi, həm də qılıncı ilə döyüşdüyünü, elə milli-azadlıq döyüşlərində də qeybə çəkil-

məsi faktını da müəllif bu kontekstdə qeyd edir. O, "Azərbaycan şairi Əhməd Cavad azadlıq mübarizəsində" oçerkində şairi ilk növbədə milli istiqlalçı, ictimai xadim kimi araşdırır və istiqlal şairini bilmədiyimiz yönərdən də bizə tanıdır. Mövcud çərçivədə Əhməd Cavadı inqilabçı yönüylə tanıdan Hüseyn Baykara "onun böyük ədəbi şəxsiyyətini incələmək bizim biliyimiz xaricindədir" (1, 183) - deyərək onun yaradıcılığını ədəbi-nəzəri müstəvidə araşdırmağı gələcək nəslin ixtiyarına buraxır. Bu səbəbdən, biz də onun azadlıq mücahidi və şair kimi sırf ideoloji istiqamətdə təqdim etdiyi Əhməd Cavadla bağlı maraqlı hesab etdiyimiz məqamları incələyəcəyik; Özünün də qeyd etdiyi kimi, onun əvvəldən də şeirlərini oxuduğu və sevdiyi Əhməd Cavadla tanışlığı 1923-cü ildə Bakının "Staro-Politseyski" prospektindəki həbsxanada tanış olur. Hər ikisi ÇK tərəfindən siyasi səbəblərlə həbs olunanlar içərisində idilər. Hüseyn Baykara səmimi məhəbbətlə sevdiyi bu istiqlal şairinin yaradıcılığına dair bəzi nümunələri yaddaş vasitəsilə qoruyub günümüzdə yetirənlərdəndir. Belə ki, onlar həbsxanada olduqları zamanlarda Əhməd Cavadın həbsxana şeirlərini tapdığı kiçik bir qələmlə divara gizlicə qeyd edirmiş. Bir gün həbsxana gözetçisi bunu görür və qələmi əlindən alaraq, divardakı şeirləri bir taxta parçası ilə silir. Bu xatirəsində, beləliklə, şairin 4-5 şeirinin unudulduğunu qeyd edir. Onu da göstərir ki, bu hadisədən sonra əzbərliyi şairin iki şeirini yaddaşı vasitəsilə qoruyub saxlamışdır. "Ay ellər", "Neylim" başlıqlı şeirlərdən sonuncusunda yuxarıda bəhs etdiyimiz məlum hadisəyə işarə edilir. Hüseyn Baykara Əhməd Cavadın şair kimi portret cizgisini yaradarkən, onu vətən - xalq sevdalısı kimi təqdim edir. Əsasən, yaradıcılığının sovet mərhələsində simvolizmdən istifadə edərək şeirlərində israrla milli-azadlıq ideyalarını ifadə etdiyini qeyd edir. Bu mənada müəllifin Əhməd Cavadla bağlı oçerkində istinad etdiyi, bizim də böyük şairin portretini tamamlayacaq bir hadisəni qeyd etmək istəyirik: Hüseyn Baykara yazır ki, həbsdən qurtulduqdan sonra Əhməd Cavad, o zamanlar qeyri-leqal milli-azadlıq komitəsinin rəhbəri doktor Dadaş Həsənzadə və Rəhim bəy Vəkilliyə rastlaşır. Həmin vaxtlarda da sözügedən şəxslər ciddi təqib olunurdular. Hüseyn Baykara onlara təklif edir ki, bəlkə bir müddətə ölkədən kənara getsinlər, lakin hər üçü onun bu təklifinə sərt reaksiya verir: "Mən gedim xarici ölkəyə, sən get, o getsin, bəs bu bədbəxt və tələsiz günləri millətlə kim bölüşsün?" (1, 182). Çünki, onlar bu mübarizəyə bilərək və baş qoyaraq girmişdilər. Bu gedişin bəlkə də məntiqi sonucuydu ki, dr. Dadaş Həsənzadə güllələnmiş, Rəhim bəy Vəkilli özünü öldürmüş, Əhməd Cavadsa sürgün olunmuş və bir daha ondan xəbər gəlməmişdir. Müəllif şairin portretindəki sonuncu ştrixi onun azadlıq mübarizəsindəki çəkisini Ukrayna şairi Şevçenko, macar şairi Petöfi ilə müqayisə edərək tamamlayır.

H.Baykara bu əsərdə realist ədəbi məktəbi və onun nümayəndələrini də səciyyələndirir və bu məktəbin əsasında "Molla Nəsrəddin" ədəbi məktəbinin ənənələrinin dayandığını sərf-nəzər etmir, eləcə də Cəlil Məmmədquluzadə, onun ədəbi idealını milli ədəbiyyatın mövcud mərhələdəki uğur nöqtəsi hesab edir. Müəllif burada, həmçinin dil məsələlərinə də toxunur, şivə və dialekt-

lərdən təmizlənmiş vahid ədəbi dil islahatlarının aparılmasını zəruri hesab edir.

Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatşünaslığından danışarkən, M.Ə. Rəsulzadənin "Çağdaş Azərbaycan ədəbiyyatı", "Azərbaycan şairi Nizami", M.B.Məmmədzadənin "Azəri ədəbiyyatının dünəni və bu günü", "Cəfər Cabbarlı", C.Hacıbəylinin "Qarabağ dialekti və folkloru", Ə.Yurdsevərin "Azərbaycan dram ədəbiyyatı", "Azəri ədəbiyyatında Sabirin yeri", S.Təkinərin "Sovet ədəbiyyatında tənqidlərə hədəf olan şeirlər üzərində bəzi incələmələr", "Azərbaycan sovet ədəbiyyatında müqavimət hərəkatının milli xarakteri" kimi ədəbi-nəzəri əsərləri qeyd etməliyik. M.Ə.Rəsulzadənin "Azərbaycan şairi Nizami" monoqrafiyası nizamişünaslıqda hələ də xüsusi mənbə mahiyyətini qoruyub saxlamaqdadır. Klassik dövr Azərbaycan ədəbiyyatının tədqiqatçılarından X.Yusifov bu mənada ədibin Nizamiylə bağlı mövqeyinə üstünlük verir və N.Cabbarlının da qeyd etdiyi kimi, onu Bertels səviyyəsində qiymətləndirir.

Nəticə olaraq qeyd etməliyik ki, mühacirət ədəbiyyatı elə yarandığı dövrdən başlayaraq, elmi-nəzəri təhlilin predmetini təşkil etmişdir. Mühacirətdə yazılan elmi-nəzəri əsərləri bu gün dəyərləndirərkən belə bir vacib faktı mütləq vurğulamaq lazım gəlir: sovet rejimində yaxın keçmişin ədəbi irsi ya sərf-nəzər edilir, ya da it-bata salınırdı. Əksər hallarda isə, kəskin şəkildə tənqid və rədd edilirdi. Mühacirətdə olan soydaşlarımızın ədəbi irsə və yaxın keçmişin ədəbiyyatına nəzəri baxışı şübhəsiz ki, bunun əksini təşkil edirdi. Yəni siyasi rejimə qarşı durmaq mövqeyini məhz Azərbaycan mühacirətinin nümayəndələri yerinə yetirirdilər. Bu mənada onların ayrı-ayrı əsərlərindəki elmi-nəzəri dəyərləndirmələr bu gün də öz əhəmiyyətini saxlayır. İstər klassik, istərsə də o dövr üçün müasir, modern ədəbiyyata konseptual baxış sərgiləyən bu yazarların mətnləri ədəbiyyatımıza orijinal baxışdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Baykara Hüseyin. Azərbaycan istiqlal mübarizəsi tarixi. Bakı: Azərneşr, 1992, 276 s.
2. Cabbarlı Nikpur. Azərbaycan mühacirət nəsrli. Bakı: Elm və təhsil, 2011, 140 s.
3. Cabbarlı Nikpur. Mühacirət və klassik ədəbi irs. Bakı: Elm, 2003, 172 s.
4. İbrahimli Xaləddin. Azərbaycan siyasi mühacirəti. Bakı, 1996
5. Теория литературы. Том IV. Литературный процесс. М.: ИМЛИ РАН, "Наследие", 2001, 624 с.

ЭМИГРАНТСКАЯ ЛИТЕРАТУРА НА ФОНЕ ТЕОРЕТИЧЕСКОГО АНАЛИЗА

С.М.МАМЕДЛИ

РЕЗЮМЕ

В статье анализируется азербайджанская эмигрантская литература в научно-теоретическом контексте. Выясняется роль произведений, посвященных этой теме, в теоретическом восприятии важных этапов, переходных периодов азербайджанской литературы. В статье отмечено, что основным идеологическим направлением в многогранном творчестве эмигрантов – является идеологическая база литературного процесса. Произведения, являющиеся продуктом интеллекта эмигрантов, созданные в очень слож-

ный и противоречивый период истории, играют неопровержимую роль в национальном воссоединении.

Ключевые слова: эмиграционная литература, научно-теоретический анализ, контекст, национальная литература, Хусейн Байкара

IMMIGRATION LITERATURE IN TERMS OF THEORETICAL ANALYSIS

S.M.MAMMADLI

SUMMARY

This article deals with the analysis of the Azerbaijani immigration literature in the scientific and theoretical contexts and sheds light on the role played in this area in understanding lots of important moments of the Azerbaijani literature, theoretical aspects of transitional period and so on. It is noted that in the multifaceted work of migrants' ideological orientation, the ideological base of the literary process is put forward, these works, being products of the intellects of migrants within the most difficult and contradictory period, played an indispensable role in the integration of national values.

Keywords: Immigration literature, scientific-theoretical analysis, context, national literature, Hussein Baykara.